

Historiallisia kertomuksia oikeudesta, juristeista ja oikeusoppineista

Lakimies
2/2024
s. 351–355

Ditlev Tamm – Pia Letto-Vanamo

80 kertomusta oikeudesta. Juridiikan kulttuurihistoriaa keskiajalta nykypäiviin

Suomalainen Lakimiesyhdistys 2023. 450 sivua.

I

Oikeushistoriaan erikoistuneiden emeritusprofessorien Ditlev Tammin ja Pia Letto-Vanamon teos rakentuu kronologisesti järjestettyjen kertomusten varaan. Suomenkielinen kirja perustuu Tammin aiemmin ilmestyneeseen tanskalaiseen laitokseen, jossa on 100 kertomusta.¹ Suomenkielinen laitos sisältää myös Letto-Vanamon panoksen, ja lähinnä tanskalaisille avautuvia kertomuksia on karsittu pois. Käännös on Heikki E. S. Mattilan luotettavaa ja sujuvaa käsialaa.

Kirjaan otetut kertomukset valaisevat länsimaisen oikeuden historiaa esseinä tavalla, jota voi kuvata oikeuden kulttuurihistoriaksi. Ote muistuttaa Huizingan käänteentekevää teosta Keskiajan syksy.² Huizinga aloittaa kuvaamalla aikakauden henkistä ilmapiiriä. Ensimmäisen luvun nimi on Elämän kiihkeys. Huizingalle kiihkeys oli koko ajanjakson pohjavire. Keskiaikainen ihminen kuvataan lapsenomaisena ja huomattavan alttiina elämän tapahtumien aiheuttamille mielenmuutoksille, elämän kiihkeydelle. Tammin ja Letto-Vanamon 80 kertomusta oikeudesta on Huizingan klassikon etäinen sukulainen. Siinä missä Huizinga käsittelee kristillisen uskonnollisuuden kaiken läpäisevyyttä, tämän kirjan kaiken läpäisevä teema on juridiikka ammattina: juristit, tuomarit, oikeusoppineet ja heidän omalaatuinen maailmansa.

Huizingalle historiallinen tieto näyttäytyi kosketuksena menneisyyden ihmisiin elävinä ja toimivina olentoina. Tarinat oikeudesta tekevät saman juristeille. Huolella valitut kertomukset valaisevat oikeuden, oikeustieteen ja lainkäytön

* *Jaakko Husa*, HTT, professori, Helsingin yliopisto. Teksti perustuu kirjoittajan Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen jäsentilaisuudessa Juristikuvia – juristiprofessio ja oikeuden mahdollisuudet muuttuvassa maailmassa 5.12.2023 esittämään kommenttipuheenvuoroon.

1. Ditlev Tamm, *Juraens 100 bedste historier – rettens kulturhistorie fra middelalderen til i dag*. Gyldendal 2017.
2. Johan Huizinga, *Keskiajan syksy: elämän- ja hengenmuotoja Ranskassa ja Alankomaissa 14. ja 15. vuosisadalla*. Suomentanut J. A. Hollo. WSOY 1989.

humorististakin puolta, vaikka kirjassa tunnustetaan, että niin juristien kuin erityisesti maallikoiden on vaikea tätä ulottuvuutta havaita. Kirjassa on aivan liikaa teemoja ja tietoja, jotta kokonaiskuvan voisi tiivistää ymmärrettävään muotoon kirja-arvostelussa. Poimintojen avulla teoksesta voi kuitenkin saada tuntuman. Esitän seuraavassa valittuja poimintoja.

II

Kirja sisältää yllätyksiä, kuten sen, että oikeuspositivistinen tosikko ja puhtaasti oikeusopin kehittäjänä tunnettu Hans Kelsen oli alun perin vakavasti otettava Dante-tutkija, jonka työtä pidetään edelleen arvossa Italiassa (sivu 79). Lisäksi lukija oppii, että valtiovallan kolmijako-opin keksijä Montesquieu oli onnellinen ihminen, joka löysi iloa kaikkialta (sivu 237). Sanottakoon, että Montesquieun muotokuvien perusteella hänen iloisuuttaan ei olisi osannut arvata.

Teoksen huumoria kuvaa ehkä parhaiten yliopistohuumorin piiriin lukeutuva kasku (sivu 61), jossa keskiaikainen ylioppilas osallistuu kanonisen oikeuden kuulusteluun. Häntä pyydetään kertomaan, miten lapsen kastaminen tuli toimittaa. Aihe oli tärkeä, koska kaste oli perintöoikeuden edellytys. Tentaattori kysyy, voidaanko kaste toimittaa hätätapauksessa keittoliemellä. Oikea vastaus olisi ”ei”, koska kastaminen pitää tehdä aina vedellä. Velmuileva opiskelija vastaa, että jos kyse oli piispan pöydässä tarjoiltavasta keitosta, ei kaste ollut pätevä. Jos sitä vastoin kyse oli opiskelijoille jaettavasta keitosta, voisi kaste hyvinkin olla asianmukainen, koska opiskelijoiden keittohan on – tunnetusti – käytännössä pelkkää vettä.

Huumorin ohella osa tarinoista huokuu viileää realismia, kuten kertomuksessa, jossa valotetaan Tanskan oikeudellisia selvittelyitä vaikean natsimiehituksen jälkeen. Kertomuksesta lukija oppii, että oikeutta venytettiin sopivaan suuntaan siten, että tuomioistuinten ratkaisut sopivat tuolloisille päättäjille. Realistinen näkemys tulee näkyviin, kun kirjassa todetaan sen kummemmin moralisoimatta (sivu 404): ”Valta ja oikeus kytkeytyvät toisiinsa, ja vain idealistit uskovat, että oikeus toteutuu aina kriisiaikojen juridisissa jälkiselvittelyissä.” Suomalainen lukija löytäneekin tässä kohta kosketuspinnan vuoden 1918 sodan jälkiselvittelyihin.

Kirjassa on aimo annos tanskalaista itseruodintaa muun muassa orjuuden ja yksinvallan tiimoilta. Orjuuden osalta kritiikkiä saavat juristien yritykset estää Tanskaan tulleiden orjien vapauttaminen juridiikan keinoin. Yksinvaltiutta koskeva kritiikki (sivu 243) kohdistuu tanskalaisen valtiosääntöoikeuden erityistiehen, sillä ”1700-luvun tanskalaisilla oli ikioma yksinvaltiutensa, eikä kellään ollut oikeutta riistää sitä heiltä despotian käsitteen varjolla. Ei edes Montesquieulla.”

Monissa kertomuksissa kirjoittajien ääni kuuluu siinä, kuinka tietynlaisen oikeudellisen aatemaailman omaksuneita juristeja paheksutaan. Yksi tällainen paheksunnan kohde on neutraalisti ja jopa suopeasti totalitaristisiin suuntauksiin suhtautunut juristikunta. Kansallissosialismin ja fasismin kannattajissa kun sattui olemaan ”paljon lahjakkaita juristeja, jotka eivät välttämättä myötäilleet vallankäyttäjiiä opportunistisista syistä, vaan jotka olivat vakuuttuneita siitä, että uudet ajatussuuntaukset olivat tie parempaan yhteiskuntaan” (sivu 384). Vasta oikeushistoriallisessa katsannossa voidaan nähdä, kuinka pahoin nämä juristit harhautuivat oikeuden jumalattaren valaisemalta polulta.

Eräin paikoin lukija aistii eräänlaista peiteltyä kaihoa, joka tuntuu vähintään vihaavan, että ennen kaikki oli paremmin. Yksi kertomus, jossa tällainen tunnelma viipyilee, koskee Euroopan asemaa oikeustieteessä. Edellisen vuosisadan alussa Eurooppa piti maailman kärkisijaa luovassa ajattelussa ja oikeustiede oli osa tuota älyllistä dominanssia. Nykyään uraauurtavaa oikeustiedettä ja uudenlaista oikeuttakin luodaan paljolti muilla mantereilla. Kertomuksen pohdinta päättyy seuraavaan toteamukseen (sivu 349): ”Tänään oikeustiede ei ole enää sitä, mitä se oli vuonna 1900.”

Tanskalaisesta laitoksesta poiketen suomalaisilla on kirjassa roolinsa. Suomalaisia sivutaan monin paikoin, välillä tosin hiukan hymyillen. Näin on muun muassa kertomuksessa, jossa valotetaan yliopiston perustamista Suomeen. Kerronta paljastaa pohjoismaisen trendin, jossa akateemisten instituutioiden perustaminen liittyi ensisijaisesti pappiskoulutuksen ja virkamieskoulutuksen tavoitteisiin. Nämä tavoitteet puolestaan kytkeytyivät aikakauden uskonnolliseen puhdasoppisuuteen ja valtiouskollisuuteen. Osin kyse oli myös yleisestä siviilisaatioprosessista, joka edellytti yliopiston perustamista myös siksi, että suomalaiset nähtiin ”yksinkertaisena kansana”, jota oli valistettava.

III

Kirjan kantavana perusvireenä on tapa nähdä nykyisten oikeudellisten ilmiöiden taustat oikeuden historiassa. Yksi esimerkki, jossa nykyistä selitetään historian avulla, koskee Tanskan korkeimman oikeuden haluttomuutta ryhtyä arvioimaan lakien perustuslainmukaisuutta. Yksi syy haluttomuuteen löytyy siitä, että Tanskan korkeimman oikeuden syntyhistoria palautuu yksinvaltion varhaisvaiheeseen. Kirjassa todetaan (sivu 213), että ”korkein oikeus perustettiin lujittamaan osaltaan kuninkaanvaltaa, ei käyttämään itsenäistä tuomiovaltaa”.

Teoksen eittämättömiin ansioihin kuuluu, että se puhalttaa eloa menneisyyden ihmisiin. Kuvattaessa esimerkiksi Tanskan hallitsija Kristian IV:tä hänestä luonnostellaan renessanssihallitsijan perikuva seuraavasti (sivu 118): ”Kuningas

saattoi juoda itsensä illalla umpihumalaan ja ottaa heti seuraavana aamuna aktiivisesti osaa valtion hallitsemiseen. Hän siitti myös joukoittain lapsia ja jätti rakennuttajana persoonallisen jälkensä maan arkkitehtuuriin.” Tällainen kerronta on lukijan kannalta viihdyttävää menettämättä silti yhtään informaatioarvoaan. Kirjan yksi keskeinen viire onkin oikeuskulttuurinen oppinut hymyily. Välillä hiukan nauretaan juristeille ja oikeusoppineille, enimmäkseen hyväntahtoisesti, välillä hiukan ilkikurisesti rivien väleissä oikeushistoriallisesti myhäillen. Huuromori ei suinkaan ole läsnä joka sivulla, mutta avainkohdissa lukijan annetaan hengähtää faktatykytyksen jälkeen.

Kirja on myös varsin puolueellinen, ehkä jopa törkeän puolueellinen. Sitä se on tietenkin täysin tietoisesti. Painopiste on tukevasti Pohjolassa, mutta monet kertomukset osoittavat – välillä jopa alleviivaten – Pohjolan kytkeytyneen Manner-Eurooppaan. Pohjoismaiset juristit ja teologit kiinnittyivät kansainväliseen oppineiden yhteisöön jo varhain. Kuvitelma pohjoismaisen oikeuden kotiku-toisesta talonpoikaisuudesta pyyhkäistään hellästi mutta varmaotteisesti syrjään. Tässä kohtaa kirja istuu hyvin uudemman pohjoismaisen oikeushistorian uomaan, jossa on oltu aiempaa alttiimpia näkemään aiemmin vaietut yhteydet. Emme ehkä sittenkään olleet niin etäällä *ius communesta* kuin olemme antaneet itsellemme aiemmin kertoa.

Tanska on suomenkielisessäkin laitoksessa edelleen kerronnan päähenkilö mutta sivuhenkilö Suomi on kiilattu monin paikoin kiinni juonenkulkuun. Letto-Vanamoa on kiittäminen Suomea koskevista jaksoista sekä Suomen muistamisesta muuten Tanska-keskeisen kerronnan lomassa. Norja ja Ruotsi ovat mukana vieläkin kevyemmällä otteella, lähinnä Tanskan ja Suomen kautta tarkasteltuina. Tämä ei suomalaista lukijaa haittaa, ehkä pikemminkin päinvastoin.

IV

Kun Kemppinen väitteli vuonna 1992, hän kuvasi otettaan kulttuurihistoriallisiksi.³ Kolmekymmentä vuotta sitten moiselle otteelle ehkä vielä hymähdeltiin, mutta 2020-luvulla maailma on muuttunut. Niinpä 80 kulttuurihistoriallisen kertomuksen oikeudesta ei tarvitse ujustella olemassaoloon eikä otettaan, päinvastoin. Oikeuskulttuuriin viittaaminen erilaisissa oikeustieteellisissä yhteyksissä

3. Jukka Kemppinen, Tätä kaikki asianomaiset noudattakoot: Korkein oikeus, ihmiset ja yhteiskunta 1918–1990. Valtion painatuskeskus 1992.

on nykyisin paljon yleisempää kuin vielä kolmekymmentä vuotta sitten. Tämä ei tietenkään koske vain Suomea.⁴

Oikeuden kulttuurihistorialle suotuisammasta ilmapiiristä huolimatta juristin ja juridiikan elämänkulun valottaminen keskiajalta nykypäivään lyhyiden esseiden avulla ei ole helppoa. Kirja onnistuu vaikeassa tehtävässään kahdesta syystä. Ensiksi asianhallinta on loistavaa, suorastaan briljanttia. Toiseksi kirja ei ole ryppyotsainen tahi kuvia kumartava. Päävastuun ollessa Tammin harteilla tämä ei tietenkään ole yllättävää, varsinkaan jos on sattunut katsomaan Ylenkin esittämän televisiosarjan Professori korkkareissa.⁵

Palataan vielä Huizingaan, jonka mukaan historiaan perehtyminen on eräänlaista maailmaan mieltymistä ja sen harrasta tarkastelua.⁶ Arvosteltavan kirjan kertomukset oikeudesta ovat, näin nähtynä, oikeuden maailmaan mieltymistä ja sen harrasta muttei ryppyotsaista tarkastelua. Johdannossa uskotellaan, mukamas tosissaan, ettei kertomuksia ole valittu niiden viihdearvon mukaan. Lukijana en tätä voi kiistää, mutta voin myös kertoa viihtyneeni kirjaan valittujen esseiden parissa. Kertooko tämä sitten enemmän kirjasta vaiko lukijasta, sitä en varmuudella tiedä.

Kirjana teos on tihentävä kudelma. Ensi alkuun on väljää, sitten osat alkavat limittyä toisiinsa palkiten viitseliään lukijan, joka jaksaa loppuun saakka. Oikoluvun jäljiltä jäänyt vähäinen toisto ei juuri häiritse lukijaa, vaikka sitä on vaikeaa olla huomaamatta. Kirjaa on helppo suositella jokaiselle itsensä oikeustieteilijäksi mieltävälle.

Jaakko Husa

4. Ks. esim. David Nelken, *Legal Culture*, s. 436–443 teoksessa Jan Smits ym. (eds), *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*. Edward Elgar Publishing 2023.

5. Ditlev Tamm – professor på høje hæle on katsottavissa Yle Arenassa osoitteessa <https://areena.yle.fi/1-62917112>. Sarja käsittelee sukupuolen merkitystä pukeutumisessa ja muodissa.

6. Johan Huizinga, *Historian olemus. Esseitä ja tutkielmia*. Suomentanut Kai Kaila. WSOY 1967, s. 57–68.